

ВОЄВОДИННЯ

1

Наприкінці вересня 1914 року артилерійська батарея російської армії зупинилась на привал біля Ляшок Мурованих. Піхота розбрелась по селу. Чути було збуджені чоловічі голоси, регіт, жіночий вереск, гавкіт собак. Артилеристам наказано було не розходитись, і солдати, перекусивши сухим пайком, сиділи на траві й курили самокрутки. Командир батареї у бінокль роздивлявся панський палац. Заважали дерева, хотілося підійти ближче, але...

— Вашблагородь! Разрешіте обратіцца!

Капітан неохоче опустил бінокль, оглянувся. Знову цей Семьонов! Не йметься йому, аж пританцьовує від нетерпіння.

— Ну, чєво тебе?

— Вашблагородь, ви знаєтьє, чьйо это? — Семьонов зробив широкий жест,

загрібши в обійми і село, і замок, і поля довкола.

— Чьйо?

— Марінкі-воркі, жени самозванца-душегуба! Ето же тут оні поляков собіралі в поход на Москву!

Капітан знову підніс бінокль до очей. Спитав після паузи:

— А ти откуда знаєш?

— Мєснїє сказалі. Говорят, что вишібут нас отсюдова так, что до самой Москви і за Москву лететь будєм.

Капітан подумки вилаявся, але вголос нічого не сказав, лише зубами скрипнув.

— Да точно лі тут?

— Точно, вот вам крест святой! — Семьонов перехрестився.

— Ну, і?

— Так я вот что думаю: а не шанда-рахнуть лі нам по іхней резіденції акуратнєнько так, а?

Капітан ще раз оглянувся на замок.

— Ну, єслі акуратнєнько...

Семьонов тоненько пискнув «ура» і підстрибнув.

— Командуйте, вашбродь, а то, не ровен час, в наступленіє погонят, не успеєм.

Капітан виструнчився, вирівняв руками вуса, прокашлявся і гаркнув:

— Батарєя, слухай мою команду! Орудія к бою! Заряжай! Огонь!!! Огонь!!! Огонь!!!

...Над Мариною схилилась нянька — перелякана, простоволоса, невбрана. Зі свічки на ковдру крапав віск.

— Панночко! Матка Боска, Єзус Крестус! Йой, лишенько, панночко, прокидайтеся!

Марина різко сіла, скинувши з себе сон.

— Вони в мене не вцілили! Я змахнула руками — отак — і злетіла... А приземлятися не було куди. Скрізь вогонь... — дівчинка дивилась перед собою нерухомими очима, а в очах палахкотіли відбитки

вогню. — Замок розсипався, каміння повз мене пролітало... і дим, няню, дим, я відчувала його запах! — Марина прийухалась.

— Йой, панночці наснилось погане. От я зараз той сон з Марисеньки здую, — няня обдала її теплим диханням.

— Вони якось дивно говорили, не по-нашому. Я сиділа на вежі, а вони з гарматами були внизу, далеко, але я кожне слово чула, тільки не зрозуміла нічого... А потім... Няню, де вони? Вони тут десь, ще не встигли далеко втекти! Треба всіх розбудити! Треба їх спіймати! Вартові му-сили бачити... Няню, вони ж не сплять? Вони ж не мусять спати?

— Не сплять, не сплять, Марисю! Пильнують. Все добре, замок міцно стоїть, всі ворота зачинені. Нема довкола нікого, крім ночі. Пішов сон, пішов поганий, не повернеться. Іди геть, бешкетнику, далеко йди, у поля-ліси, до звірів диких, до ворогів лютих, тьху на тебе, тьху-тьху!

Зайцям сніся, вовкам сніся, а нашу Марисеньку лякати не смій!

Нянька присіла на ліжко, обняла дівчинку, гладила по голові й наспівувала тихенько:

— *Ніченька прийшла,
зіроньки привела.
З ними й місяць-пастушок:
дме у золотий ріжок,
колискову грає,
зіроньки збирає, —*

поки та не заснула. Потім обережно вклала її, поправила ковдру, перехрестила і вийшла.

— «Вогонь уві сні — добрий знак, якщо ви не згоряєте в ньому. Якщо сниться, що горить ваш дім, то завжди будете в оточенні люблячих друзів і слухняних дітей», — пані Ядвіга відклала сонник і пенсне. — Бачиш, Зосю, нема чим переїматися. Поклич Маріанну.

— Панночка ще сплять...

— То розбуди!

Шкода було Зосі будити дівчинку, але мусила. І ось уже Марина, вмита, вбрана, цілує матусину руку і затинаючись переповідає свій нічний кошмар. Пані Ядвіга помічає і тремтіння пальців, і темні тіні під очима, але каже лише:

— Ніч минула, і сон минув з нею. Приїде ксьондз, відправить спеціальну службу. Ми всі помолимося Матінці Божій за тебе. Молися і ти.

Цілує Марину в чоло, жестом відпускає її і додає, дивлячись вслід:

— Тримай спину, Маріанно!

Але ні церковна відправа, ні лікареві зілля не допомогли. Сон бродив слідом, караулив за поворотами, зазирає у вікна, а на замковому дитинці Марині здавалось, ніби ось-ось розпадуться мури, посиплються на бруківку вежі, викрешуть іскри, і здійметься полум'я аж до неба,

оточить з усіх боків, а вона ж лише уві сні літати вміє...

І тривало так, аж доки Зося таємним ходом, щоб, не дай Боже, воєводині слуги чи монахи не побачили, привела відьму. Відьма ризикувала життям, тому заплатити довелося недешево. Марина вже спала, коли відслонився гобелен з оленями, і з-за нього вийшла Зося зі свічкою, а слідом за нею з'явилась постать у чорному плащі з каптуром. Зося обережно, щоб не налякати, розбудила дівчинку, загорнула в ковдру, винесла на руках з-під балдахіна й посадила на крісло.

— Няню, хто це? — спитала Маріанна. — Мені страшно!

— Не бійся, Марисю, це знахарка, вона знає, як зробити, щоб переляк від тебе пішов.

— Вона — відьма?

— Ні-ні, Марисю, яка ж вона відьма? У відьми замість волосся змії ростуть, на пальцях пазурі, а з рота вогонь вилітає.

У Ляшках зовсім відьом нема: всіх спалили. А в замку стільки ченців, що жодна не посміє наблизитись.

Відьма глянула на Марину чіпкими очима, і та більше не змогла вимовити жодного слова. Зі складок спідниці з'явився дзбаник з воском. Відьма розтопила над свічкою віск, налила з флакончика в миску свяченої води, наказала Зосі тримати миску над Марининою головою і тоненькою цівкою вилила туди віск, примовляючи:

*— Відливаю ляк,
відганяю страх,
най іде на скали, на ліси,
як не допіють кури, не договкають пси.
Ім'ям Божим,
най Бог допоможе.*

Потім дістала з води воскову фігурку, обдивилась її, підпалила і змусила Марину вдихати дим. Дим лоскотав горло, очі сльозились. Коли ж фігурка догорі-

ла, відьма дала Марині випити свяченої води — по ковтку з чотирьох боків миски.

Потім Марину посадили навпроти дзеркала і накрили голову рядниною. Відьма знову порилась у складках спідниці, дістала звідти два ножі, заточила їх один об один, пошептала і почала швидко-швидко ними махати. Ніби промені беззвучно схрещувались і розлітались над Марининою головою, доки вона не заснула.

І пішов переляк від Марини. Прокинувшись уранці, вона не пам'ятала ні відьми, ні її чаклування, а кошмар змалів, згорнувся клубочком у пам'яті та більше їй не докучав.

Маріанна (вдома її звали Мариною) пам'ятала себе ледь не від колиски. Пам'ятала, як ловила руками сонячний промінь, а він не давався, а вона все одно ловила, поки він зовсім не втік. Пам'ятала своє перше враження від герба, захоплення його червоно-біло-золотою яскравістю.

Два герби, покриті емаллю: лівий, зі страусовим пір'ям — батьків і правий, з сокирою — материн, висіли поряд, але сонячний промінь і Маринині очі зупинились тоді не на Тарловому, а на Мнішховому. Годувальниця згадувала, що того дня маленька воєводинка плакала й вередувала — мабуть, зубки різалися, — ніяк утихомирити не могли, поки не показали герб: «Дивись, яка цяця!» І — треба ж таке! — дитина одразу затихла й потяглася ручками до цяці... Тепер в разі чого Марину несли до гербів. Потім показали і родове дерево: мовляв, вона — панночка з дуже шляхетного роду і має поводитися гідно, а не хлюпати носом, як бидло.

Марина це добре затимила і сльози відтоді тримала в очах, жодній пролитися не дозволяла. Проте росла впертою і свавільною. І хоч портрети славетних родичів дивилися з докором, але перекроїти її вдачу не ладен був ніхто...

2

Троє старших Мнішхових синів — Ян, Станіслав і Миколай — уже навчались за кордоном, перебираючи італійськими, німецькими і французькими університетами, а менших, Зигмунда і Францишека, вчили вдома монахи слова Божого, латини, польської, математики, історії, географії, філософії.

Дівчат учили бути слухняними, побожними, знати етикет і вміти приваблювати кавалерів — тобто слідкувати за модою, танцювати, їздити верхи і підтримувати світську розмову. При королівському дворі розмовляли французькою — тож мусили знати і її. Більшого від них не вимагали. Але пані Ядвіга розуміла, що доньки вийдуть заміж і змушені будуть пильнувати за господарством, прислугою, няньками і годувальницями. Тому не забороняла Урсулі, Анні, Ефрозині й Маріанні вряди-годи спустатися в підвал і забігати на кухню, в пекарню, цукерню чи ковбас-

ну. Не забороняла їм пані Ядвіга і слухати, як учать їхніх братів: раптом щось запам'ятають, буде про що розмовляти з кавалерами. Але сестри швидко змудились, та й не до того їм було: Урсула вже заручилась із Костянтином Вишневецьким, а для Анни з Ефрозиною вибирали наречених.

Лише Марина цікавилась усім. Звідки в небі стільки дощу? Чому сонце на місці не стоїть, а в усі вікна по черзі заглядає? Чому камінь падає вниз, навіть якщо його підкинути вгору, а зорі не падають? Може, його Бог відштовхує, а зорі за промінчики тримає? А місяць? А сонце? Вони ж великі — якщо промінчик обірветься?.. Монахи доповіли про це воєводі. Пан Єжи сховав у вусах усмішку і дозволив їй вчитися разом з братами.

Втім, каретна, стайня, псарня, скарбниця і різні комори були зачинені на кілька замків або надійно охоронялись. Не мож-

на було заглядати у зброярню в «Тарловій» частині замку, в'язницю під в'їзною вежею і підійматись на оглядовий майданчик. Без дорослих не дозволяли виходити за фортечні вали.

Проте, якщо дуже чогось хочеш, слухна нагода трапиться обов'язково.

Якось на початку літа прибували до Ляшок Мурованих бродячі актори. Пройшли крізь село, шукаючи міста (бо у гміні й село, і місто були записані¹), і замість ринкової площі вийшли акурат до замкових валів. Після переговорів один із вартових доповів у замок. Сам господар поїхав чи то на сеймик, чи то просто до Самбора, а пані Ядвіга взяла та й дозволила зіграти

¹ Гміна є самоврядною громадою мешканців певної території. Миколай Тарло, королівський секретар, у 1560р. добився для Ляшок Мурованих Магдебурзького права. Місто і село жили два в одному, різнилися лише родом занять. Мешканці міста були мулярами. Їх запрошували на роботу до сусідніх міст, сіл, і навіть до Львова і Кракова.

виставу прямо на дитинці. Ото свято було для прислуги! Все ожило, все висипало у двір, перегукувалось і жартувало.

Пані Ядвіга стояла біля вікна й дивилась, як зсувають вози, лаштуючи імпровізовану сцену. Раптом постукали у двері. Мнішхова повернула голову і кинула:

— Прошу!

Тінню до кімнати прослизнув стурбований чернець. Вони ледь вклонилися одне одному.

— Якщо дозволять ясновельможна пані... — почав монах.

— Дозволю, — перебила його Мнішхова.

— Я хотів би зауважити, що не гоже пускати до замку це відьомське поріддя, цих слуг антихристових. Чому вони можуть навчити? А нехай пані подивиться, які ж вони брудні, які огидні, фе! Ану як чорну хворобу принесли?

Пані Ядвіга мимоволі здригнулась, але мовила спокійно:

— Матінка Божа захистить нас вашими молитвами, брате. Я розпорядилась, і слово своє мінати не буду.

Чернець мовчки вклонився і вийшов.

Вистава почалась увечері, коли панночок уже вклала в ліжка. П'єса являла собою наївну суміш критики можновладців, банальности й соромітництва. Внизу реготали, гелґотіли, плескали в долоні... Пані Ядвізі стало сумно. Але нехай розважаться, сказала вона собі.

Акторам було дозволено переночувати на дитинці, а вранці вони, отримавши винагороду, лаштувались у дорогу. Барвісте дійство було згорнуте, білила і рум'яна змиті, лиця пожмакані й заклопотані. Ніхто не помітив ні як Марина заховалась між мотлохом у критому возі, ні як вилізла за валами.

Кульбабки вродили як ніколи, всі схили були рясно вкриті маленькими пухнастими сонцями, Марининими родичами (Mniszech — ченчик, а Mniszek — куль-

бабка). Дівчинка неспішно йшла долиною Стрв'яжа, зривала довгоногі квіти, доплітала їх до віночка і йшла далі. Так і надибала брамку підземного ходу. Маленька така, саме на її зріст, обкладена пісковиком. Заховалася під горбочком, плити травною поросли — одразу їй не помітиш. Марина просунула між бур'янами голову. Війнуло холодом і сирістю.

Марина чула, що підземні ходи розходились від Ляшок у різні боки — до сусідніх замків, до Самбірського королівського, а один навіть проходив під Стрв'яжем. І були вони такими великими, що вершники скакали не згинаючись, а карети, розминаючись, не зачіпали одна одну. А цей якийсь вузенький — не хід, а нірка. Цікаво, куди він веде? Добре було би пройти під землею і опинитися в замку!

Марина висунула голову, пересвідчилася, що хід має вивести її туди, куди треба, підхопила спідницю і рішучо залізла всередину. За кілька кроків її поглинула

— Ти, певно, знаєш дорогу? — спитала Марина.

— Мур! — підтвердила киця.

— Виведеш мене?

— Мур-мур! — сказала кицька, зістрибнула додолу і неспішно пішла, оглядаючись і підсвічуючи очима.

Скоро, скоро вони були би вдома, так не дали ж! Похопилися, що ніде немає молодшої воєводинки. Шукали в каретній, у зброярні, навіть у стайні. Гукали. Обізвався вартовий: він бачив з вежі, як панянка збирала квіти і йшла до Стрв'яжа. Вартового тут-таки ув'язнили: чому мовчав? Добре, що воєводи не було, бо через свою улюбленицю всіх би закатавав без розбору.

Пустили по сліду собак і знайшли біля входу недоплетений віночок. Слава Мартінці Божій, не втопилася! Полізли в тісне підземелля — зі свічками, факелами, псами. Нарешті маленька тендітна постать виринула з темряви: виструнчена, гоно-

рова, з кицькою на руках і полум'ям усіх факелів ув очах.

Пані Ядвіга вирішила воєводі нічого не казати, але заборонила Марині виходити з кімнати до його повернення. Та хіба ж її допильнуєш! Марина знала про таємні ходи, що проходили через весь замок всередині стін. Варто було лише відслонити гобелен з оленями і натиснути на другу плиту зліва...

З Парижа прибув мсьє Анрі, щоби вчити Зигмунда з Францишеком фехтуванню. Марина теж хотіла фехтувати, але пані Ядвіга не поступалася: панночку мусять боронити лицарі, для того вони — лицарі, а вона — панночка. А якщо лицарів поруч не буде — хто її боронитиме? Панночка не мусить ніде бути сама, завжди у супроводі лицаря, казала пані Ядвіга. Зрештою, Марину це не переконало. Вона підглядала за тим, як фехтували брати, і потай

вправлялася з патином у своїй кімнаті перед дзеркалом...

Тепер кошмари її обминали. Снівся фонтан, у який під дугою веселки був запряжений цілий табун білих коней. Снівся кришталевий замок із зоряним дахом на вершині синьої скелі. В тому замку жило сонце, воно простелило промені аж до землі, тільки Марина не встигла добігти, бо розбудили. А якось наснилося, що самі собою відчинилися перед нею двері Королівської зали. Горіли свічки в усіх дванадцяти люстрах і двадцяти чотирьох настінних свічниках. Грали музики, із золотих рам по черзі виходили прославлені лицарі, принці, королі, і вона танцювала з кожним. А коли портрети закінчилися, танцювала сама з собою, і була такою легкою, що, закрутившись, не помітила, як злетіла. Портрети милостиво їй усміхались і кивали головами. А вона вже летіла під квітучими деревами крізь снігопад пе-

люсток — вище, вище, аж поки не вдари-
лась головою об місяць.

— Дивися, куди летиш, — сказав Мі-
сяць.

— Ти мені снишся, — сказала Маріан-
на і засміялась.

3

Чотирма возами вирушив Симон
Богушович з Вірменського квар-
талу. Був цеховим малярем, від батька
Павла Богуша Доношевича успадкував
хист до малярства, копну неслухняних
чорних кучерів і вірменський ніс із горбин-
кою, а від матері Катерини з роду Аксен-
товичів — величезні вірменські очі і тон-
ке виразне обличчя. Мав 27 років, низку
блискучо виконаних парсун і розбите сер-
це. На замовлення старости самбірсько-
го-воєводи сандомирського їхав зі Львова
до Ляшок Мурованих писати портрети
Мнішхів. Поспішав, бо пан воєвода хотів
якогого швидше закінчити оформлення

Фамільної зали, яка розкішшю мусила перевершити вже готову Королівську, а для цього бракувало портретів.

Коли поспішаєш, завжди щось трапляється. То кінь підкову загубить, то віз колесо — і шукай тоді стельмаха з ковалем посеред дороги. А дороги ж які паскудні: і дощу хтозна-відколи нема, порох аж на зубах рипить, а у вибоїнах досі болото стоїть і жаби кумкають. Їдеш-їдеш із самого ранку, проїдеш зо два села — і вже треба ставати на нічліг. Не дуже він запанів, міг би і просто неба переночувати. Але поки вогнище розпалять, поки їсти наварять — вже ніч. Уночі вози від розбійників пильнувати треба, а зранку теж голодним не поїдеш. От і виходить, що краще таки винайняти хату в якогось хлопа, а ще ж не всяк чужого пустить... Отак тиждень в до­розі минув.

Вози винайняв у селян, зайвого не брав. Тільки ліжко з перинами, одне кріселко, два килими — на підлогу й на сті-

ну, посуд, та ще одяг і взуття на чотири сезони. Ну і, звісно, все, що для роботи треба: фарби, папір, вуглини, олію, пензлі, полотно, підрамники. А з людей — одного слугу та ще учня, щоб фарби розтирали. Їхав і гадав, як воно складеться в тих Ляшках. Кажуть, у Мнішха вдача крута, а замок такий, якого і сам король не має. Лише панських кімнат сорок п'ять. Це ж заблукати можна!

Переночувавши у Старій Солі, Симон причепурився і сів у сідло. Скакав попереду, так і кортіло перейти на галоп, а вози нехай би собі згодом приплентались. Але сам себе ґальмував: не посильний він якийсь, не гоже гнати. Адже батько вчив: «Сам себе не поважатимеш — ніхто не поважатиме. А ще завжди пам'ятай про цехову честь, бо ти не сам по собі. Яку згадку про себе залишиш — така думка і про цілий цех буде». Тож нехай бачать: майстер приїхав, не волоцюга якийсь.

Симон скакав сільською дорогою через Ляшки Муровані. Праворуч гравюрою на фоні неба уже нарисувалась фортеця.

Кінь на одному диханні виніс його на вал і ступив на міст. Цокали копита, гримкотили колеса по вичовганих брусах, гупало серце. Мурована башта, прикрашена гербами, височіла попереду. На середині мосту Симона зупинив оклик вартового:

— Стій! Хто їде?

— Маляр Симон Богушович зі Львова чотирма возами на запрошення ясновельможного пана воєводи! — гучно і чітко відповів прибулець.

— Симона Богушовича зі Львова чекають? — гукнув вартовий, і понеслося запитання, перекочуване різними голосами, в глиб фортеці. За деякий час зворотна хвиля принесла відповідь:

— Симона Богушовича зі Львова чекають! Відкрити браму!

Брама відчинилась, він проскакав під ґратами крізь арку в башті, повернув на-

право, проскакав між валами до другого мосту, який упирався в браму чотирикутної п'ятиповерхової вежі з годинником. Знову повторилось: «Стій! Хто їде?» — «Малляр Симон Богушович зі Львова».

І ось він уже на дитинці. Зустрічають, забирають коня, ведуть до покоїв поруч зі зброярнею.

«Біля комори, — зауважує Симон. — Ось і в'їхав гонорово...»

Втім, кімната окрема, з передпокоєм для слуги, за стіл його саджають не з челяддю, а з лікарем, цирульником, аптекарем, музиками, танцмейстером і вчителем фехтування. Для роботи виділяють ще не умебльовану кімнату з голими стінами на другому поверсі. Тож запахай, Богушовичу, свій гонор на дно скрині і пильнуй, аби міль не поточила...

Воєвода викликав Симона аж на третій день по приїзді. Його провели коридором до круглої вежі, потім сходами нагору. Мніших сидів за столом біля вікна і пере-

брав папери. Симон низько вклонився. Воєвода трохи скосив очі, переконався, що падати пляцком перед ним Симон не збирається, і недбало простягнув два пальці в персях для поцілунку. Симона аж пересмикнуло, але стримався, доторкнувся до них губами. Сісти йому не запропонували. Поки Мнішех продовжував займатись паперами, Симон роздивився довкола.

Порівняно з іншими приміщеннями кабінет воєводи був майже спартанським. Мав чотири вікна, біля кожного стояв стіл. На одному зі столів була мозаїчна плита, решта три покриті воскованим полотном. На каміні, оправленому пісковиком, стояли фарфорові й глиняні фігурки. Підлога зі світлого дерева, інкрустована темним. Чотири вбудовані у стіни шафи. Стіни над дерев'яними панелями оббиті синім полотном, вишитим срібними нитками. Крісла оббиті оксамитом в тон стін. Білі фіранки зі срібною бахромою. Сте-

ля прикрашена алебастровою ліпниною. Кришталева люстра на дванадцять рамен. На стінах — алебастрові канделябри, генеалогія Тарлів, Красінських, Мнішихів і карти: Варшави з Дрезном, Швеції, Кам'янця Подільського, новий план замку Ляшецького, чотири картини, центральною фігурою яких був старий, — явно голландці малювали...

Нарешті ясновельможний пан відірвався від паперів, обдивився маляра з ніг до голови і мовив:

— Пан маляр уже облаштувались? Зручно?

Мніших виділив слово «пан», і прозвучало це досить іронічно. Симон ще раз уклонився:

— Дякую ясновельможному панові, все добре.

— Королівську залу бачив?

— Бачив, ясновельможний пане.

— Сподобалась?

— Дуже сподобалась, ясновель...

Мнішех перервав його нетерплячим жестом.

— Фамільна має бути не гіршою. І як найшвидше! Малюєш три парадні парсуни, а там подивимось. Угоду секретар принесе. Аванс отримаєш від скарбника. Починай з портрета пані воєводиної.

І зробив жест пальцями, ніби відштовхував повітря від себе: іди, мовляв. Симон вклонився і вийшов.

Ідучи коридором, зауважив, що ворухиться низ занавіски. Різким рухом відхилив її і побачив панночку в синій сукні з пишним білим коміром. Вона дивилась прямо на нього, не відводячи чорних очей. Пухнаста сіра кішка, що стояла біля її ніг, ввімкнула очі, вигнула спину і зашипіла. Симон від несподіванки відпустив занавіску, навіть забувши вклонитися. Занавіска більше не рухалась. Він ще трохи постояв і пішов.

Марина — а це, звісно, була вона — почекала, поки затихнуть кроки, вийшла

зі свого сховку і пішла з Розаліндою на плечі, замислено дивлячись перед собою. Розмову батька з малярем вона підслухала через потаємні двері, що вели з кабінету воєводи до ходу в стіні. Батько замовив три портрети: материн (точно), свій (напевно), а чий третій? А ще їй кортіло побачити на власні очі, що то за один, той маляр зі Львова?

Ну ось, побачила — і що? Марина знижала плечима. Смішний, волохатий, руки довгі, а очі якісь... ніби розпечене вугілля щойно загаслого вогнища...

Народивши після Францишека мертву дівчинку, пані Ядвіга повністю так і не одужала після пологів. Напади мігрені тривали іноді цілими тижнями. Лежала тоді в кімнаті з завішеними вікнами і боялась ворухнутися. Ходили довкола на пальцях, розмовляли пошепки, бо на кожен промінчик, кожен звук мозок реагував вибухом. Лікар давав їй зілля, пускав кров, робив

компреси, але мігрень не здавалась і відступала лише нагостювавшись удосталь. Тоді пані Ядвіга нарешті засинала, а прокинувшись, почувалась майже здоровою.

Мігрень нещодавно минула, пані воєводина сиділа в кріслі з високою спинкою — мініатюрна, виструнчена, бліда. Симон стояв за мольбертом навпроти неї і робив зарисовки вуглиною. В кутку негучно грали троє музик.

Раптом двері обережно відчинились, і до кімнати зайшла та панночка, що ховалась за фіранкою в коридорі. Симон вклонився. Панночка підійшла до пані Ядвіги, поцілувала їй руку, отримала у відповідь поцілунок в чоло і стала поруч із кріслом, прямо дивлячись на Симона. Той опустив очі й почав швидко-швидко креслити вуглиною по полотну. Зніяковів чомусь. Але які ж вони подібні! Тільки у доньки в очах вогонь палає, а матеріні очі ніби заслінками закриті...

Марина підійшла і глянула на рисунок. Різкі чорні лінії ніби безладно схрещувались і переплітались, але на полотні вже проступало лице, і видно було, що материне, а не чиєсь.

— Маріанно! Не заважай панові майстру! Потім побачиш, коли робота буде закінчена.

Звісно, потім побачить. Але ж цікаво спостерігати, як просте сіре полотно перетворюється на портрет! Утім, вона не сперечалась. Чемно поцілувала руку пані Ядвіги й пішла.

Марина не вгадала: крім портрета дружини, старий Мнішех замовив весільні портрети Урсули і Костянтина Вишневецького.

Якось вранці, виглянувши у вікно, побачила маляра. Він стояв перед мольбертом навпроти парадних сходів і знову щось креслив на полотні. Марина підхопила спідниці та збігла на дитинець.

— Пан маляр портрет замку малює?

— Так, тільки це називається не портрет, а пейзаж.

— Я знаю, що таке пейзаж, — заперечила Марина, — річка, ліс, квіти, дерева.

— Панна Марина освічена на диво. Але то пейзаж дикої природи, а це — природи, зміненої людиною.

— То батько замовив пану майстру намалювати замок?

— Так, бо пан воєвода має лише план замку, а «портрета» не має.

Марина замислилась, потім хитро стрільнула в Симона очима.

— А чи не складно буде панові майстру намалювати над замком місяць? Так, щоб не зовсім ще було темно, але місяць уже зійшов?

— Якщо панна Марина бажає...

— Панна Марина бажає!

Симон вклонився:

— Можу навіть на вежу його посадити, якщо панночка бажає.

Марина милостиво кивнула, подумала: «А не такий уже він і неотесаний, цей маляр зі Львова!» А потім не витримала, розсміялась, підхопила спідниці й побігла сходами нагору, бо з вікна вже виглядала пані Ядвіга.

4

В ніч на Андрія Марина ворожила. Спочатку з Басею і Стефою — на квасолі, на персні. Всім випало заміжжя. Потім по черзі палили на свічці папір і роздивлялись тіні. Стефа побачила змію, а Бася — птаха. А Марина довго дивилась, як маленька людина дереться на високу гору. Тільки-но долізе до вершини, як з-під ніг сиплеться каміння, вона опиняється внизу і знову дереться. А потім гора й людина обернулись на величезного птаха. З останнім спалахом він змахнув крильми, і настала темрява. За тлумаченням гора обіцяла самотність, а птах — великі зміни... Ближче до півночі панночки

допомогли Марині встановити дзеркала одне проти одного, запалили свічки, забрали Розалінду, пішли і двері за собою зачинили.

Марина сіла навпроти великого дзеркала і почала в нього вдивлятись поверх маленького. Спочатку моргала і бачила тільки своє лице. Нарешті з'явився обіцяний вогняний коридор. І цим коридором до неї наближався вершник у лицарському строї. Спис догори вістрям. Шолом з опущеним забралом. Полум'я виграє у начищених латах. На грудях і щиті герб, а який — не роздивитися...

Раптом вона відчула, що в кімнаті хтось є. Хтось наблизився ззаду і стоїть за її спиною. Ось-ось вона зможе розпізнати герб, ще трохи... І тут з-за її плеча виглянуло велике бліде лице... чи маска... затулило коридор з вершником... Марина скрикнула, оглянулась, скочила з крісла. Нікого... Занавіска наче ворухнулась?.. Ні, і там пусто. Мариною тіпало. Вона пе-

ревернула дзеркала донизу склом, ще раз обдивилася кімнату. Потім стала на коліна перед образом Матінки Божої. Молитва її заколисала. Марина прилягла головою на крісло та так на колінах і заснула. Суджений так і не приснився...

Неприємний спогад загубився у веселій передріздвяній метушні. Замок було вичищено, вимито, прикрашено гірляндами, дідухами. Блищали срібні тарелі, ножі, виделки, ложки. Сяяв кришталь. Нові свічки були запроваджені в люстри і канделябри. Обидві кухні, обидві цукерні, три пекарні і ковбасна працювали без перерви. Королівська зала чекала на бал, у сусідній бенкетній підлогу посипали сіном, у правому куті спорудили сцену для музик і хору, зіставили столи у формі підкови, розподілили місця.

Мнішки приймали гостей. Навіть над пані Ядвігою мігрень зглянулася. Приїхали ченці зі Львова і Самбора. Приїхали Тарли, Вишневецькі, Шишковські, Стадницькі,

Госєвські, Олесницькі, Станіслав Мнішех з дружиною Софією з роду Головчинських.

Зійшла зоря ясна, настала Свята Ніч. Спала Марія, спав Йосиф, спав маленький Ісусик, і схилялась над ним тїнь майбутнього хреста...

Отець Стефан відправив Різдвяну службу. Зранку прийшли привітати господарів й отримати подарунки слуги. За ними урочисто вступила до замку делегація селян і міщан із цілим возом подарунків. Їх теж обдарували. Поступово підтяглася придворна шляхта. Струшували сніг, скидали шуби, цілували ручки, чепурились. Близько півдня сіли обідати. Після молитви подали миски для миття рук.

На столах на срібних і фарфорових тарелях стояли прикрашені квітковими гірляндами фігури з масла, піраміди з цукру, ікра, солоні та вуджені осетри й лососі, варені раки, квашені, варені й тушковані овочі, помаранчі, смокви, лимони, родзинки, фісташки, пиво, мед, італійські,

токайські, рейнські вина. На гаряче подавали королівський борщ, смажену і печену волонину, баранину, оленину під різними соусами, фаршированих зайців, глухарів, куликів, куріпок, рибні страви, серед яких був навіть нерозрізаний щупак зі смаженою головою, вареною серединою і печеним хвостом. На солодке — різноманітна випічка, перемашені кремами і джемами багатоповерхові плячки, прикрашені зацукрованими квітами; цукор розпиляний, карамельний, на анісі, на цинамоні, на гвоздиці; грушки в меді, цукерки молочні та з прозорого цукру з порічковим і малиновим соком всередині...

Виголошували вівати: за короля, за Річ Посполиту, за господарів, їхніх дітей, гостей, потім за тих, кого нема за столом, за тих, хто в дорозі. Після кожного вівату випивали до дна і розбивали бокали. Чим більше було випито, тим гучніше звучали голоси. А музики грали, а хор співав, і ніч уже заглядала у вікна...

Бал відкрився полонезом. Першою парою йшли господар зі своєю тещею Ядвігою Тарловою, другою — Костянтин Вишневецький з Ядвігою Мнішковою. Паритричі урочисто обійшли залу, демонструючи вузькі талії, плаття, зачіски і прикраси. Марина була у блакитній сукні, розшитій срібними нитками і прикрашеній перлинами. Старий Мнішех керував зміною фігур: то зупинявся і, ставши на одне коліно, обводив даму довкола себе, то змушував її обертатись на місці. Парито розходились, то сходились, утворювали коло, змійку, «струмочок».

Симон Богшович робив замальовки, ховаючись за колонами. На нього не зважали, ніби був частиною інтер'єру: посували, штовхали. То тут, то там з'являлась Марина: ось вона танцює в парі з батьком, ось кокетує з кавалерами, а ось уже сміється з кузинами, обмахуючись віялом. Вона не напудрила лице, щоки розчервонілись, очі сяяли, неслухняний локон ви-

бився із зачіски, вузький носок парчевого черевичка нетерпляче штовхав поділ важкої спідниці...

Стрімко промчали Різдвяні свята з балами-маскарадами, живими картинами, катанням на санях, шопками, колядками, забавами, лотереями, дівочими секретами, перегляданням, перешіптуванням. Марина встигла закохати в себе трьох кузенів, чотирьох придворних шляхтичів і одного зовсім дорослого сусіда, та й сама двічі закохувалась і двічі розчаровувалась... Їй вдалося підслухати, як отой закоханий сусід обережно, натяками, вивідував у воєводи, яка відповідь чекає на нього, якщо він попросить руки Марини. З велеречивої батькової відповіді можна було вивести, що він іще не готовий розлучитися з улюбленицею. Значить, сподівається кращої пропозиції...

Закінчився 1603 рік. Всупереч прогнозу Томазо Кампанелли Земля не зіштовхнулась із Сонцем. Загроза кінця світу ми-

нула. Світ був навіть дуже живим і бажав собі щастя, здоров'я і всього того, що зазвичай бажують у Новому році.

Симон Богушович сидів на оглядовому майданчику з пляшкою справжнього вірменського коньяку з власних запасів і думав. Мав таку звичку. Якось автоматично виходило: тільки-но заговитися, як думка вже в голові хазяйнує. Хочеш-не хочеш, а думай, бо заснути не дасть. От і зараз вигнала в морозяну ніч...

Думав, що от є зорі, є Земля, а на ній є він, Симон Богушович. Повноправний майстер львівського цеху малярів. Раніше вірмени про таке і мріяти не могли, партачили¹ хто де міг. Але це не його заслуга: батько добився для не-католиків права

¹ Партач (пол. *Partacz*, від лат. «*parte paternitatis*» — той, що не належить до цеху) — позацеховий ремісник. Через те, що у середньовіччі у європейських містах офіційним визнанням фаховості була належність до цеху, люди, які займалися ремеслом і не належали до цеху, вважалися ремісниками «другого сорту».

бути прийнятими до цеху, і сам став першим вірменином-майстром. А що ж таке Симон, крім того, що є сином Павла Богуша Доношевича? Ну, отримав гонорове замовлення на заздрість іншим: пише парадні портрети Мнішхів. Але що з того? В парадному портреті головне — вбрання, прикраси, герби і регалії. Щоби зморшок поменше, а гонору побільше. І стараєшся, зціпивши зуби, бо не заплатять, якщо не сподобається. А сподобається — повісять на стіну, підпишуть для нащадків, тільки автора зазначити забудуть. Потім нові власники звільнять місце для своїх портретів. Може, щось і збережеться з написом: «Портрет роботи невідомого майстра»...

Симон хильнув коньяку. Годинник над головою вибив першу.

Кажуть, що доля кожного на небесах записана, тільки прочитати її зась. От сидить він зараз над Мнішховим палацом проти неба, цідить коньяк. Втомився

і від свят, і від Мнішхів, і від гостей їхніх. Чекає, чи замовлять йому портрет Марини. Бо лише вона одна з усіх тутешніх зараз цікавить його як модель. Що з нею потім буде, одному Богові відомо. Бачив уже Симон і її сестер, і старшу Мнішхову. Невже і це жваве свавільне дівча обернеться на свійську тваринку, а характер і воля атрофуються через непотрібність? Але ж до сестер вона не подібна. Мабуть, просто згасне, як пані Ядвіга...

Симон і не помітив, як та, про кого думав, опинилася прямо перед ним.

— Чому пан маляр не спить? Нічний зимовий замок малює? Не бачу підрамника з полотном!

Симон скочив на ноги, вклонився.

— Те саме можу спитати: чому панна Марина не спить?

Марина скривила рота:

— Тому що панна Марина побачила пана маляра, і їй стало цікаво, що той малює... То де ж підрамник?

— На такому морозі не помалюєш: руки змерзнуть, фарби замерзнуть. От, просто сиджу, п'ю коньяк, дивлюсь на зорі...

— Вони такі великі... зовсім поруч... і чомусь дрижать. Це від морозу? А що то: коньяк? То таке вино?

— Тільки дуже міцне.

— А можна мені скуштувати?

— Панночки таке не п'ють. Голівка закрутиться, а тут високо.

— Але ж я хочу!

Симон мовчки відкоркував пляшку і вилив коньяк просто у сніг. Остання була...

— Який же пан маляр прикрий! — Марина надула губи.

Симон мовчав. Марина глянула на нього спідлоба, потім задивилась на небо.

— А та, найбільша, зовсім близько.

— Панна Марина має рацію. Вона справді ближча за інші. Тільки це не зоря, а планета Марс. А найближча до нас —

Венера, але її зараз не видно, бо сходить перед ранком.

— А-а... Я читала про планети. А пан маляр всі зорі на ймення знає? Може мене з ними познайомити?

— Ні, всі не знаю. З тими, які знаю, познайомлю, але не зараз, бо панна зовсім змерзла.

Марина тупнула ніжкою.

— Я хочу зараз!

— Ну, дивіться: це — Чумацький Шлях. Там дуже-дуже багато зірок.

— Бачу! Небо ніби ними вистелене. Справді, як шлях!

— А он Великий Віз їде. А за ним — Малий.

— Які ж то вози? Ківшики якісь. І зовсім вони не їдуть, а висять на місці. Навіть не запряжені...

— Кінь окремо пасеться. Але вони і без нього їдуть разом з небесною сферою. А тепер треба йти, бо я все одно жодного

імені більше не пам'ятаю. Але обіцяю пригадати до літа. Згода?

Марина подумала, потім серйозно кивнула і оперлась на Симонову руку.

5

Після Йордану зиму розвезло на нівець. Була відлига. Голі дерева над Стрв'яжем ліниво ворушили гілками сіру мряку. Порожнім дитинцем зрідка пробігали слуги. Батько працював у своєму кабінеті, матінка хворіла, Розалінда спала у кріслі біля п'єца, згорнувшись клубком. Марина тинялась порожніми кімнатами. Портрети, пейзажі, гравюри, герби... Старе дзеркало в зеленому кабінеті вже так довго бачило два однакових вікна і портрет батька у простінку між ними, що вивчило напам'ять і сіру мряку, поділену рамами на квадратики, і пана воєводу — від пір'їни на капелюсі до кінського копита. Здавалось: завісь його — воно й під завісою відбиватиме те саме... Мари-

на підійшла й показала язика — дзеркалу і собі.

Нудно було: Станіслав, Ян і Миколай відділились, своїми сім'ями живуть, Урсула замужем за Костянтином Вишневецьким, Зигмунд і Францишек закордон вивчають, а Ефрозина з Анною на краківських балах красуються. Наступної зими і Марина з ними поїде, але ж то так не скоро!.. Марина уявила себе на балу, реверансом прийняла запрошення уявного кавалера і закружляла по кімнаті.

Засапавшись, зупинилась перед Юдиф'ю з Олоферном. Рішуче і спокійне лице Юдифі. З-під меча цебенить кров — певно, і на сукню потрапила... Одного разу Марина забрела на кухню, коли забитим на полюванні птахам відрізали голови. Довго потім не їла дичини... Чи змогла б вона власноруч відтяти голову живій людині? Марина здригнулась. Ні? А якби від цього залежало життя її родини і доля всієї Речі

Посполитої? Марина рішуче сказала собі: так. Змогла б.

Заглянула до кімнати, в якій Симон розмальовував фарбами рисунки, що зробив вуглиною. Нема. Пішов, бо вже сутінки, кольори не розрізнити. Марина не любила сутінки, коли світла з вікон уже бракує, а свічки ще не запалили. Якісь вони тривожні, вічно чекаєш чогось. Час між вовком і собакою, як батько каже... Підійшла до мольберта. Знову замок — тепер заметений снігом — з боку Стрв'яжа. Перша картина — з місяцем, що немов перелізає дахом через вежу в дитинець — висить у бібліотеці. Батькові сподобалась, бо в усіх замки вдень мальовані, лише він вечірній має.

Марина зайшла до каплиці. Пан Бог печально дивився на неї зі свого хреста. А панна Матінка Божа, скромно опустивши очі, розвела руками, ніби жестом промовляла: «Ну що зробиш, дитино, доля

твоя така...» А яка вона, її доля? Марина спробувала молитись, але слова злітали з губ, немов чужі, бо не в змозі була розігнати думки. Вона розізлилась на себе і рвучко підвелася.

Йдучи коридором, глянула у вікно. І вчасно: саме відчинилась брама, на дитинець влетів вершник, зістрибнув з коня перед самими колонами, кинув конюхові вуздечку і побіг сходами догори. Посильний! Марина забігла до найближчої з кімнат, намацала потрібний камінь, шафа повернулась і відкрила хід у стіні. Марина, не вагаючись, прошмигнула туди.

Посильні в замку не були рідкістю, ними передавали те, що не можна було довірити голубиній пошті: ану ж голуба підстрелять і лист потрапить у ворожі руки... Але цей посильний був із тих, що разносять звістки з майбутнього.

Проте цього разу підслухати нічого не вдалось — тільки те, що гонець привіз

листа з Вишнівця. Наступні кілька днів Марина бачила, як від'їжджають і прибувають посильні, але воєвода ніби води в рот набрав, а пані Ядвіга лише загадково усміхалась. Тоді Марина не витримала, перестріла гінця Вишневецьких біля брами і послала з ним записку Урсулі. Чекала відповіді — не могла дочекатися. Взяла з каміня глиняну фігурку вершника на коні, задумано крутила в руках — впустила на підлогу, на друзки розколовся. А все через те, що у вікно побачила, як браму комусь відкривають. Дивно, що її навіть не сварили. Воєвода тільки кущаві брови підвів, а пані Ядвіга подивилась стурбовано: чи не закохалась, бува? Добре, хоч люстерка жодного не розбила, бо прикмета погана...

Нарешті прибув посильний і потай передав їй листа від Урсули. Марина втекла до своєї опочивальні, зачинила двері і нетерпляче розгорнула аркуш. Сестра писала, що кузен її чоловіка Адам Виш-

невещький привіз до них свого конюшого. «...Але не поспішай казати «фе», бо той конюший виявився не ким іншим, як сином самого великого князя московського Івана Грозного, царевичем Дмитрієм — тим, про якого всі думали, ніби його з наказу теперішнього царя Годунова убили. Проте не буду довго розписувати, скоро від нього самого все почуєш, бо до вас їде. З найкращими побажаннями — твоя сестра Урсула, княгиня Вишневецька. P.S. Його високість неймовірний! Ми тут всі закохались».

Новина була такою величезною, що не хотіла залишатись таємницею, розпира-ла Марину зсередини, світилась ув очах, рум'янила щоки. Треба негайно з кимось поділитися, бо інакше голова лусне! Але з ким? Батько й мати точно більше про це знають, проте до них не можна йти: спитають, звідки дізналася. Зося по всьому замку рознесе...

Марина пробігла коридором і сходами — добре, що дорогою нікого не зустрі-

ла, бо проговорилася б. І добре, що в бібліотеці сидів Богушович — він не видасть.

— Чи знає пан маляр, що до нас їде царевич Дмитрій — а, ні, звісно, не знає, бо це — таємниця, і пан маляр нікому не мусить того говорити, — на одному диханні випалила Марина.

Але Симон знав: йому наказали кинути всі незавершені картини і терміново малювати для самбірського і ляшецького замків двоголових московських орлів і кремлі — скільки встигне, але якомога більше.

Марина була розчарована: навіть маляр знає, а їй не сказали... Втім, швидко втішилась і почала засипати Богушовича запитаннями: хто ж їй, крім пана маляра, про Московію розкаже?

А той і сам небагато знав про сусідню країну. Чув, що дуже велика. Чув, що ведмеді по вулицях гуляють, коли не сплять. Що оленів і вовків у сани запрягають. Ще чув, що зима там триває півроку, а мороз такий, що повітря на кавалки ріжуть, в хати зано-

сять і на печах розігривають А снігу стільки, що навіть церковних бань не видно — лише хрести стирчать. Доводиться прокопувати підсніжні ходи від хати до хати.

Марина слухала, наче казку: і вірила, й не вірила.

— А олені й вовки зверху по снігу бігають чи внизу в тунелях?

— Зверху. Але возять на санях лише царя і бояр, бо в них будинки-тереди високі: виберуться на дах — а там уже й до поверхні недалеко.

— А всі решта як з-під снігу вилізають?

— Ніяк не вилізають, панночко. Сидять до весни, поки сніг розтане. А коли тане, то повинню хати зносить. Вони всі дерев'яні, пливуть за течією разом з господарями, тільки пічки лишаються. Де на мілину потраплять — там і живуть, поки на нове місце течія не знесе, — фантазував Симон.

Марина уявляла. Дивна країна... Які ж там люди живуть? Питала:

— Чи пан маляр на власні очі все те бачив?

— Ні, панночко. Сам не бачив, бо в Московії не бував, і той, хто мені розповідав, теж не бував, а вже отой, хто йомуповідав, знайомий з тим, який сам туди їздив і живим повернувся... Казав, що навіть Різдво й Новий рік до них запізнюються, сніжними заметами пробираючись. І розмовляють вони не по-нашому, а їдять руками, і всі з однієї миски.

— Не можуть люди так жити! — жахнулась Марина. — Мабуть, все це неправда. Чи вони там і не люди зовсім?

— Хтозна... От приїде царевич — нехай панночка самі їхню високість розпитають.

Приїде чи не приїде? Чи вони з батьком порозуміються? А якщо приїде, то коли? Скільки ще чекати? Чи вона йому сподобається? А він їй?

Богушовичеві двоголові орли — через те, що поспішав — були подібні до жалюгідних недопатраних курок з виряченими

очима і кумедно насунутими на голови коронами... Московський кремль, якого він ніколи не бачив, вийшов викапаним Мнішховим замком.

І знову дні впертими віслюками тяглись один за одним, як їх не підганяй. Марині вже терпець уривався. Нарешті прилетів голуб з воєводиним листом. Мніших писав, що незабаром приїде і привезе з собою, крім Адама й Костянтина Вишневецьких, князя Дмитрія Углицького, сина Івана Грозного. Наказував прийняти так, як приймали б короля.

Замок перетворився чи то на вулик, чи то на мурашник. Все гуділо, поспішало, снувало туди-сюди. Везли, несли, переставляли; мили, чистили, натирали до блиску; варили, вудили, смажили. Розвішали Богушовичеві кремлі й герби.

ХОЧЕШ БУТИ ЦАРИЦЄЮ?

1

Нарешті вартовий повідомив: їдуть! Марина побачила з вікна у вежі поїзд вершників, карет і возів. Попереду їхав воєвода на гнідому коні, а поруч — незнайомець на білому. Певно, це і є царевич Дмитрій.

Поки поїзд петляв між брамами, Марина встигла забігти до своєї кімнати, поправити волосся перед дзеркалом, припудрити щоки, які аж пашіли. Тепер на білому личку тільки величезні очі горіли чорними вуглинами. Марина вирівняла дихання, не кваплячись зійшла на парадний ґанок і стала поряд із пані Ядвігою.

Наблизилися вершники. Царевич кинув повіддя конюшому і спішився. Марина відзначила: шерстю не поріс, рогів не має, на людину схожий. Якби не потворна бородавка на носі... І на безкінечну мить за-

нурилась у синій потік його погляду — аж дихання перехопило. Коли спам'яталась, він уже нахилився до її руки. Воєводинка побачила густі русяві кучері й відчула легкий доторк губ.

За обідом усі тільки на Дмитрія й дивилися. А він розповідав, як його Бог і вірні люди від смерти врятували, як у чернецькому вбранні переховувався по монастирях, як його впізнали, і він змушений був тікати до Речі Посполитої.

— А тут у вас — земля вільна, добрі люди пропасти не дали, хоч московський цар Борис Годунов усім листи розіслав з моїми прикметами. Спочатку князь Костянтин Острозький мене прихистив, потім його маршалок Гавриїл Гойський. А коли ченці-прочани, до яких я прибився, мене видали, втік до князя Адама — хай Бог його благословляє. Ну, і — ось він я, весь перед вами...

Випили за його чудесний порятунок, за добрих людей, за господарів і за гос-

тей, за Річ Посполиту — вільну землю і за її короля Зигмунда III Вазу...

Марина була вражена. Одна річ — книжки читати про стародавніх героїв, а сидіти за одним столом з героєм і слухати, як він сам розповідає про свої пригоди, — зовсім інша.

Увечері був бал. Марина, танцюючи з Дмитрієм, опускала очі долу, а коли стріляла поглядом, бачила над собою простувате обличчя з сіро-блакитними витрішкуватими очима і... бородавкою. Той синій погляд кудись зник. Марина була розчарована. Тим більше, що і сам царевич не виділяв її поміж іншими: охоче і вміло танцював з усіма дамами без розбору і був галантним з кожною.

Поки царевичу показували замок, воєвода зі Станіславом Мнішхом і Вишневецькими складали план. Брами одного за одним випускали гінців. Дмитрій знав, що за кабінетними дверима вирішується його доля, і слухав неухважно, а генеалогію

Мнішхів-Тарлів взагалі пропустив повз вуха. Удавав захоплення, але насправді його зацікавили тільки бібліотека і зброяря.

Нижче Марининої гідности було ходити в почті слідом за ним. Правда, одного разу не витримала: потайним ходом пробралась до бібліотеки й побачила, як він вийняв з шафи книжку, погладив палітурку, розгорнув... Раптом Дмитрій повернув голову і безпомилково подивився прямо туди, де вона ховалась — певно, її погляд на собі відчув. Марину ніби блискавкою вдарило. Вона побігла до своєї опочивальні й долілиць впала на ліжко. Щоки і серце пік сором. Увечері навіть до столу не вийшла — послалась на мігрень.

Наступного ранку її розбудив гавкіт собак. Кавалькада вершників у супроводі карет і возів вирушила на полювання. Марина тинялася спорожнілим замком. Знічев'я зайшла в царевичеві покої. Постояла біля вікна, намагаючись уявити,

про що він думає, коли дивиться на мур і блякле небо над муром, на замерзлий Стрв'яж і засніжені луки. Певно, батьківщину згадує. У них там снігу більше... Нагоди розпитати про Московію поки що не випало. Але сам царевич аж ніяк не виглядав дикуном.

Марина взяла книжку зі столу, покрутила в руках, розгорнула. Такі літери вона бачила вперше. Вони були якимись — Марина шукала потрібне слово — приземкуватими? кряжистими? Ну, менше з тим: все одно нічого не зрозуміло. Дівчина знизала плечима, поклала книжку на місце і зачинила за собою двері.

З полювання повернулись веселі, розпашілі, галасливі. За вечерею розповідали про пригоди зірваними від крику голосами. І знову головним героєм оповідок був царевич Дмитрій. Адже ледь не голими руками ведмедя вполював! А той же ж піс-

ля зимової сплячки голодний, злий — що як взяв би та й роздер навпіл?

Марина почувалася тим ведмедем — таким само злим, хіба що не голодним. Розірвала б навпіл того зуха! Чому так гнівалась, і сама не відала. Бо царевич зовсім не хизувався: сидів, скромно опустивши очі. Коли ж підводив погляд, ввічливо когось відповідаючи, — жодного самовдоволення там не було. Лише тихий сум і сталава рішучість.

А ще за три дні гонець привіз відповідь із Кракова: король Зигмунд готовий призначити царевичеві таємну авдієнцію. Почали Дмитрія збирати. Пошили розкішну одіж, щоби шляхті гоноровій і самому Зигмунду показати не соромно було.

Проводжали цілим двором. Дмитрій на прощання перецілував дамам ручки — кожному поглядом освітив; вклонився чоловікам і сів у карету.

Воєвода з Кракова писав, що справи йдуть добре — хоч і не настільки, як він сподівався. Зигмунд так розчулився, що навіть власноруч зробив перший внесок у царевичеву казну і свій портрет подарував. Королівський нунцій Клавдіо Рангоні (без якого Зигмунд жодного кроку не зробить) запросив Дмитрія до своєї резиденції і в розмові натякав, що добре було б, якби той перейшов у католицьке віросповідання — тоді би Папа Римський, мовляв, не лише молитвами його підтримав... Проте сенатори побоюються, як би не накликати гнів Годунова, прихищаючи спадкоємця Івана Грозного — раптом вважатиме це порушенням мирної угоди? А коронний гетьман Ян Замойський і литовський канцлер Лев Сапега взагалі не вірять у «справжність» царевича.

Марину краківські події дуже цікавили — аж занадто, як на пані Ядвігу. Втім, цікавість — загальножіноча вада, якої і вона сама не була позбавлена. Розсудив-

ши так, воєводина давала Марині читати Мнішхові листи; вони разом уболівали й молились за упослідженого царевича.

Нарешті, зупинившись по дорозі у Станіслава Мнішха і Яна Щасного Гербурта, воєвода з московським гостем і Вишневецькими прибули до Ляшок Мурованих. Захоплено розповідали про Вавельські прийоми¹, вголос мріяли про майбутній похід на Москву. Дмитрій тепер мав підтримку (хоч і негласну) самого короля і кількох магнатів. Але Марині здавалось, ніби й очі у Дмитрія до від'їзду були синіші, й бородавка менша...

Марині сказали, що батько чекає на неї у своєму кабінеті. Таке траплялось, коли зі свавільною воєводинкою не могли впоратись, але зараз вона за собою жодної провини не знала. Підслухати й вивідати теж нічого не вдалося.

¹ Детальніше – у книзі «Нерідний цар».

Марина привіталась, батько дзьобнув її в чоло сухими губами, ксьондз благословив. Вона сіла і приготувалась слухати.

— Маріанно, ти вже не дитина — панна на виданні, — почав Мнішех, — тож мушу про твою подальшу долю подбати, бо лише Господь Бог знає, скільки віку мені відміряно.

«Так, — подумала Марина. — Певно, цього разу отримав пропозицію, від якої не можна відмовитись. Хто? Невже...»

Воєвода пройшовся кімнатою, потім різко повернувся до Марини і у вічі спитав:

— Хочеш бути царицею?

Марина розгубилась. Звісно, вона про це думала, але... Отець Савицький вкрадливо зауважив:

— Маю повідомити надзвичайно важливу новину. Бог навернув царевича Дмитрія на путь істинну. Його високість щойно прийняв католицьке причастя. Я знаю панну Марину як вірну католич-

ку, яка могла б підтримати й укріпити дух новонаверненого.

Марина мовчала: думки роєм роїлися в голові й ніяк не могли дійти згоди.

— Звісно, це відбудеться лише тоді, коли він сяде на царство, — сказав Мнішех.

— І тоді йому доведеться навертати неправовірних підданих — додав ксьондз. — Хто ж, як не дружина, допоможе йому? Хто власним прикладом надихатиме заблукані душі?

Марина згадала, як Дмитрій поводився з нею: так само, як з іншими, нічим не виділяв...

— Хіба він просить моєї руки?

— Царевич закохався з першого погляду, але боїться дати волю своїм почуттям: ти — така гонорова панна, а він поки що ніхто.

«Он воно що! — подумала Марина. — Не наважується. А я, дурна...»

Ксьондз між тим вів своєї:

— На панну Марину буде покладено нелегку й почесну місію: привести заблукані душі до стада Господнього. Її ім'я житиме у віках! Можливо, що церква долучить панну Марину до лику святих.

О! Ніби всі Маринині мрії зібрались разом, товпилися довкола, пильно дивились і підказували: «Так!»

Але вона й далі мовчала. Воєвода не витримав:

— То що, можна передати князеві Углицькому, що ти прихильно поставишся до його освідчення?

— Я... подумаю.

Мнішех спересердя аж долонею себе по нозі ляснув.

— Зрозумій: час чекати не буде. Треба готуватись до походу. Ти ж не хочеш, щоби царевич вирушив з розбитим серцем? Знаючи, що на нього чекає кохана, він ніби на крилах полетить, щоби швидше повернутись. Ну? Наважуйся!

— Так... — сказала Марина.

Пані Ядвіга, від мігрені ледве жива, все ж вирішила з Мариною поговорити, бо Мнішех уперся: мовляв, є можливість осідлати удачу, щоб потім за хвіст не чіплятися. Коли Дмитрій сяде на Москві княжити, кожен захоче його зі своєю донькою одружити — а місце вже буде зайняте. Бліда, на мить розплющивши запалі очі, глянула з-під компресу на чолі:

— Маріанно, тобі слід добре подумати, перш ніж погоджуватися до дикунів їхати.

— Але я вже сказала «так», і слова свого міняти не буду!

Мнішхова тільки зморщилась у відповідь. Марина ще трохи почекала, зробила реверанс і на пальцях вийшла, зачинивши за собою двері.

Ляшки Муровані у святкових білих шатах вітали весну. Небо милувалося своїм віддзеркаленням у Стрв'яжі. Симон Богушович зранку прилаштувався зі своїм мольбертом на замковій горі і збирав

з неба на полотно хмаринки, а з землі — молоду травичку з яблуневими пелюстками і першими кульбабками.

Він бачив, як Марина в супроводі Розалінди перейшла міст і попрямувала до садка. Трохи згодом у тому ж напрямку вирушив названий царевич, намагаючись лишатися непоміченим. Симон зітхнув, згорнув роботу і повернувся в замок.

Марина взяла з собою книжку, але їй не читалось: то джміль гудів над вухом, то пелюстки заплутувались у косах, то сонячний зайчик стрибав по рядках, а тепер ще й Розалінда вирішила метелика вполювати. Марина змахнула його зі сторінки, оглянулась і побачила Дмитрія. Хотіла скочити, та, певно, ноги підломились.

Симон бачив, як Дмитрій підійшов, вкляк на одне коліно, розгорнув аркуш і почав щось читати — певно, вірші¹. Марина сиділа, опустивши очі долу. Дочитавши, царевич взяв Марину за руку

¹ Вірш — у книзі «Нерідний цар».

і подивився в очі. Не треба було чути, щоб зрозуміти, що вона відповіла: їхні губи злились у поцілунку...

Богушович відійшов од вікна й почав швидко креслити вуглиною на полотні: зарисовував сценку під яблуною.

Мнішех між тим ревно працював над шлюбною угодою. Задача була нелегкою: мусив урахувати всі можливі нюанси і продати доньку якомога дорожче¹, водночас максимально убезпечивши її від примх долі... Ну, ніби нічого не забув. Переписав начисто, ще раз перечитав, показав сину і зятю, і вже потім покликав Дмитрія. 24 травня 1604 року у присутності Станіслава Мнішха і Костянтина Вишневецького князь Углицький поставив під угодою свій підпис.

З вечора збиралося на дощ. Марині не спалось, а потім наснилося, що її, за-

¹ Текст угоди є в книзі «Нерідний цар».

мість листа, несе поштовий голуб. Внизу поля змінювалися лісами; в містах і селах між іграшковими будиночками ходили мініатюрні люди. Нарешті голуб облетів фортецю і поставив її на виступ вежі біля заґратованого вікна. Марина заглянула і побачила всередині себе: дві Марини мовчки дивились одна на одну. Потім бемкнув дзвін, і вона опинилася всередині. Стояла в незнайомій кімнаті й дивилась на своє віддзеркалення в шибці. Дзвін бемкнув знову — і шибка розкололась, перерізавши віддзеркалення надвоє...

Марина прокинулася з важкою головою. Надворі бушувала перша літня гроза.

Одягнувши буденну сукню, Марина пішла до домашньої каплички. Там уже чекали ксьондз Савицький, Дмитрій, батько і Вишневецькі. У Марини стиснулося серце: а що, як пані Ядвіґа має рацію?

Гроза краяла небо над замком. Блискавки заглядали до каплички. Марина молилась, просила у Матінки Божої яко-

гось знаку, щоб зрозуміти, чи правильно вона чинить. Але знаку не було — або вона його прогавила, бо часто відволікалась, відчувши на собі Дмитріїв погляд.

Савицький скріпив таємні заручини, і чоловіки почали готуватись до походу. В'їзна брама, тільки-но зачинившись, відчинялася знову, щоби пропустити наступного прибульця. Марина пробувала підслуховувати, про що у батька в кабінеті розмовляють, але почуте її анітрохи не зацікавило: цифри, прізвиська, географічні назви... Підкараулювати Дмитрія біля дверей чи нібито випадково зустрічати в коридорах було нижчим її гідности. Гонорова воєводинка вдавала, що її це ніскільки не обходить: брала коня і скакала верхи, куди очі світили — батькові було не до неї, а хто б іще насмілився її втримати?

Після невдалого замаху на життя царевича (злодіїв схопили й ув'язнили) Мніших вирішив, що годі наражати домашніх на небезпеку і переніс штаб до Львова.

Напередодні від'їзду Дмитрія Марина знайшла у себе на столі записку:

*«Прощай, кохана! Завтра їду —
і хтозна, стрінемося ще
чи згину, не лишивши сліду,
ворожим вражений мечем.*

*Молись за мене, панно мила!
Кінь під сідлом чекає вже.
Хай від дочасної могили
твоя любов убереже*

*царевича. Якщо ж загину —
мене не переможе страх —
з прекрасним іменем Марина
на холодіючих вустах».*

Марина цілувала записку, і сльози крапали на рядки, розмиваючи літери... Але вранці, прощаючись, сказала лише:

— Хай Матінка Божа та Ісус Христос бережуть вашу високість!

І хоч ув очах стояли сльози, але спина була прямою.

Разом з військом їхав і Симон Богушович: йому замовили парадний портрет царевича, заразом він набрав краму на продаж, а ще мав таємне доручення від Марини — бути її вухами й очима.

2

Відтоді, як Дмитрієве військо, переправившись через Дніпро, перетнуло кордон, новини до Ляшкок Мурованих доходили зі значним запізненням. Воєводині голуби вже всі прилетіли, а гінці скакали до Кракова і Варшави. Замкове життя жевріло за високими мурами, як вогник свічки, захищений склом.

Іноді Марині здавалося, що все це їй просто наснилось — і царевич, і освідчення, і заручини. Тоді вона виймала аркуші з його віршами, які й без того вже вивчила напам'ять. Вдивлялась у літери, сподіваючись на диво: от зараз поставне з них Дмитрій — живий, неушкоджений, — освітить її своїм синім поглядом...

Але свавільне диво опиралося, не хотіло з'являтися у світ Божий, і Марина почала забувати царевичеве лице... тільки бородавку й пам'ятала.

Знічев'я почала вивчати москвинську мову. Пішла до в'язнів, які хотіли Дмитрія вбити. Імена в них були якісь дивні: Масяня і Васюня. Впали вони перед Мариною на землю і калічною польською, допомагаючи собі жестами, просили помилування: нечистий, мовляв, поплутав, грошима спокусив. Грамоти Масяня з Васюнею, звісно, не знали, але можна було, вказавши на предмет, дізнатись його назву. Деякі з них були навіть подібними на польські, але ніби скаліченими якимись, а решта зовсім відрізнялись. Цікаво, як так сталося, — гадала Марина, — що люди, які поряд живуть, настільки по-різному світ бачать і чують? Духівник нагадав їй про Вавилонську вежу, але воєводинка вважала цю історію красивою легендою і не більше.

Так і не вдалося Марині дізнатися у них про Московію, бо розмовляли різними мовами. До того ж, пані Ядвіга, дізнавшись, насварила Марину, а Васюню з Масянею вигнала втришия, наказавши не потрапляти на очі.

Спочатку звістки з того берега Дніпра були радісними: армія йшла переможним маршем, без бою беручи міста й фортеці, до неї приставали московські посполиті... Потім повернулись перші польські дезертири. Розповідали, що наступ зупинився, Новгород Сіверський здобути не вдалося; скаржились на козаків — що свавільні й нізачо не хочуть підпорядковуватися польським воєводам. Своє раптове повернення пояснювали тим, що царевич не має коштів розрахуватися, а їм треба якось утримувати сім'ї. Козача розвідка донесла, що Годунов стягує війська. Що ж їм, ні за цапову душу там гинути? Про Дмитрія казали, що він в паніці.

А трохи згодом, з наступною партією поляків, приїхав воєвода. Був роздратований і неговіркий. Сказав лише, що поляки збунтувались і порозбрідалися по домах; що він отримав від короля припис негайно приїхати до Варшави і бути присутнім на сеймі, а більше з нього витягти нічого не вдалося. У відповідь на запитання, як там Дмитрій і які в нього перспективи, просто махнув рукою.

Марина губилась у здогадках. Що могло статися між батьком і її судженням? Чи вона ще є нареченою, чи вже ні? Чи побачить колись свого царевича? Чи живий він? Чи пам'ятає її? Богусович передав записку, що Дмитрій живий і здоровий, але відтоді різне статися могло...

І вісті не приходили, і ворожіння відповідей не давало, і сни були якісь невиразні — навіть запам'ятовувати їх було ліньки. Марина подовгу сиділа в бібліотеці на самоті, розбираючи карти і шукаючи в книжках хоч якихось згадок про Московію.

До воєводи — через Краків — дійшла була чутка, що царевича вбито. Він про те Марині нічого не сказав, і добре зробив, бо наступна звістка ту чутку спростувала: вбито не царевича, а коня під ним. Частина його армії оточена царським військом у Кромській фортеці, а сам він другий місяць сидить у Путивлі.

Зима стояла табором на Стрв'язі, тримаючи замок в облозі. Без жодних новин. Правда, до Марини ще двоє посватались — але хіба ж це новина? Скільки їх уже — десять, двадцять? І нікому воєвода остаточно не відмовляє. Про всяк випадок. За три місяці її руку можна буде віддати іншому...

Навесні з Кракова повідомили, що Борис Годунов помер, а царська армія присягнула Дмитрію. Мніших з цієї нагоди влаштував бенкет, але застерігав не радіти передчасно.

Нарешті — спочатку воєводі від Дмитрієвих поляків, а трохи згодом Марині від Богушовича — надійшла звістка, що Дмитрій уже в Москві, чекає вінчання на царство. Царевич і сам написав Мнішху, пообіцяв слова свого дотримати. Мнішех, мов на крилах радості, поспішив до Кракова.

Але час минав. Ось уже три місяці Дмитрій на троні, термін шлюбної угоди давно збіг, а він і досі не спромігся попросити у Зигмунда дозволу пошлюбити Марину. Що вона має думати, чого сподіватися?

Батькові шпигуни при Московському дворі доносять, що цар веселиться і з дівками розважається. Симон Богушович теж пише — обережно вибираючи слова, — що великий князь у державні справи з головою занурився, а у вільний час веселиться. Марина, звісно, не вчора народилась: попри чернече виховання знає, звідки діти беруться — і шлюбні, й позашлюбні. На

це варто дивитися крізь пальці. Але кажуть, що Дмитрій завів постійну коханку, і не якусь там, а доньку Годунова Ксенію. Живе з нею відкрито, забрав до палацу, наряджає її, музикою розважає. І мало того, що Ксенія — висока ставна красуня, так ще й московські бояри змовились на ній Дмитрія оженити — мовляв, якщо наших доньок не хоче, нехай уже цю бере: хоч і Годуновського роду, а все ж своя, православна.

А ще доносили, що європейські монархи навперейми пропонують московському царю в дружини хто сестру, хто — доньку, хто — племінницю. Тепер з ним мали б за честь поріднитися і самі Габсбурґи. Тоді Дмитрій став би шуряком Зигмунда, і Великоруське князівство, Священна Римська імперія та Річ Посполита могли б утворити союз трьох держав...

Батько ніби води в рот набрав, а вона першою про це нізащо не заговорить. Марина підвелась і підійшла до свого

щойно закінченого портрета. Симон Богушович зобразив її у весільній сукні на тлі московського герба. «Вже й сукню пошили...» — гірко подумала вона. Взяла ручне люстро і порівняла віддзеркалення з парсуною. І там, і там — бліда, оката, довгоноса, тонкогуба. Що вона проти них?! Не красуня, не князівна... Зрадливі очі наповнилися сльозами. Марина злісно жбурнула дзеркало в стіну, стиснула кулаки й тупнула ногою. Сльози злякалися і не наважилися покинути свого сховку.

Пан Єжи тим часом перечитував лист Мацийовського. До Зигмунда («нарешті!!!») — писав єпископ) прибув посол московського царя Афанасій Власьєв. Король прийняв його негайно, але, наскільки Мацийовський знає, про дозвіл на одруження наразі не йшлося — лише про імператорський титул і хрестовий похід.

— Наразі, — вголос повторив воєвода. — Теж мені, заспокоїв...

І, як Марина — дзеркало, жбурнув у стіну чорнильницю. Пляма нагадувала розірване ядро.

Марині шістнадцять — ще не стара панна; напевно про заручини знають лише свої. Зрештою, він не винен: це Дмитрій, не виконавши обіцяного за рік, зробив угоду недійсною... Але треба добре поміркувати, кого визнати гідним руки воєводи. Слава Богу, охочих не бракує. «У неї спитаю, — надумав Мнішех, — нехай сама вирішує, бо вже натерпілась, бідолашна...»

І, щойно він це вирішив, доповіли про гінця з Кракова. Воєвода нетерпляче розпечатав другого листа від Мацийовського. Ось воно! Нарешті! Гукнув:

— Покличте Марину!

Симон Богушович за своєю сутінковою звичкою сидів у бібліотеці. Вже завтра мусив їхати до Львова, а звідти до Москви з новою партією краму. Перший раз не хо-

тів ризикувати, а тепер багато різного товару набрав: путь розвідана, знайомства зав'язані. Знайшов у Москві вірменських купців, мав де зупинитися поза царським палацом: зроду-віку холоуєм не був і тепер придворним нахлібником ставати не збирався. Замовлять парсуну — добре, а якщо не замовлять — і так проживе, напрошуватися не буде.

Раптом двері рвучко відчинились. Марина швидко пройшла до шафи, витягла першу-ліпшу книжку, розгорнула і, заплющивши очі, позначила вказівним пальцем рядок. Глянула — текст було надруковано латиною. Вона прочитала вголос:

— Cum Caesar ad silvae pervenisset, hostes ex omnibus partibus silvae excurrerunt¹.

І що б це мало значити?

— Панна Марина хоче заглянути в майбутнє?

¹ Коли Цезар досягнув лісу, звідусіль вибігли вороги (лат.).

— Так! Але тут про Цезаря, ліс і ворогів... До чого тут я?

— Це залежить від того, про що панна хоче дізнатися.

Марина в роздумі згорнула книжку, сіла, погладила палітурку.

— Пан маляр знає, що моєї руки просять московський цар...

Симон мовчки вклонився. Марина жестом запропонувала йому сісти і продовжила:

— В Москву їхати, царицею бути... Як пан майстер вважає: я ще можу відмовитися?

— Панні Марині страшно?

— Страшно? Ні... тобто так. Страшно.

— Але ж пан воєвода панночку одну не відпустить.

— Так, але... Батько лише зиску шукає, мати й чути про поїздку не хоче, у ксьондзів на меті повернути Москву в католицьку віру, а царя я зовсім не знаю...

Що мав заперечити? Здивувався, що воєводинка сама так точно оцінила ситуацію. А Марина, пильно дивлячись йому в очі, спитала:

— Чи пан маляр зі мною поїде?

— Я?!

— Якщо пан маляр не поїде, я теж не поїду і взагалі відмовлюся, і царицею не буду!

Симон хотів заперечити, що вже вирушає. Але, зібравшись з думками, вирішив, що встигне повернутись, і відповів розважливо:

— Нехай панна Марина спочатку сама вирішить, хоче їхати чи ні. І якщо хоче, то я матиму за честь її супроводжувати.

3

Мнішки до весілля давно вже були готові. Дізнавшись про згоду Зигмунда, воєвода поспішив привезти доньку до Кракова. Пані Ядвіга лишилася вдома — частково через хворобу,

а частково через те, що досі була проти цієї авантюри (саме так вона називала майбутню подію). Дмитрій теж не приїхав, бо не міг надовго покинути країну, а з Москви до Кракова путь неблизька. До того ж, піддані не зрозуміли би свого царя, якби він вінчався в чужій країні, та ще й за католицьким обрядом. Тому Дмитрій доручив Афанасію Власьєву представляти свою особу на весіллі¹.

Думного дяка не вперше слали офіційним послом за кордон, але він уперше мав грати роль заступника нареченого: Москва до такого не звикла. Власьєв дуже хвилювався і найбільше переймався тим, щоб царя вшановували належним чином.

Вінчання призначили на 22 листопада. Напередодні Власьєв відвідав сан-домирського воєводу й передав подарун-

¹ У ті часи поганих доріг і повільної їзди монархи, беручи за дружину іноземку, часто замість себе посилали уповноважених осіб. Іноді вінчали навіть з портретами.

ки від нареченого зятя: коня в яблуках, зброю з золотим ланцюгом замість повіддя, булаву з коштовним камінням, розшиті золотом хутра, перські килими і різні коштовні дрібниці.

Католицька церква пішла на поступку: через те, що Дмитрій мусив приховувати своє віросповідання, вінчання відбувалось не в соборі, а у приватному будинку Мнішхового свояка ксьондза Фірлея (площа Ринок, 9). Між цим будинком і сусіднім, який належав Монтелупі, спеціально для цієї події розібрали стіну. В цьому приєднаному будинку чекав посол Власьєв зі своїм почтом (200 осіб). Там же розмістили пані Ядвігу, яка все ж таки приїхала, але почувалась хворою і бути присутньою на церемонії не могла.

До зали з розкішно прикрашеною каплицею першими прибули єпископ Бернард Мацийовський і нунцій Клавдіо Ранґоні, трохи згодом зайшов Зигмунд III Ваза в супроводі королівського двору. Ко-

роль сів на спеціально приготоване крісло, поруч став його син Владислав, а трохи позаду — сестра, шведська принцеса Анна. За іронією долі, саме вона була дружкою. Гонор і етикет не дозволяли виказувати образу, але король не підвівся і навіть не зняв капелюха, коли московського посла допустили до його руки. А Власьєв, зі свого боку, щосили намагався применшити значення церемонії, бо всі в Москві (крім Дмитрія) вважали її лише заручинами, а справжнє вінчання мало відбутись у православному московському соборі.

Нарешті єпископ Мацийовський облачився в коштовні ризи і почав службу. У супроводі двох сенаторів Маріанна Мніших підійшла до вівтаря. Вона була в білій алтабасовій сукні, оздобленій перлами й коштовним камінням. Голову прикрашала корона з перлин і діамантів, вони ж були вплетені в розпущені чорні коси. Сотні пар заздрісних очей спостерігали за нею, а вона йшла, як учила відсутня пані

Ядвіга: тримаючи спину і дивлячись прямо перед собою — струнка, мініатюрна, гонорова. Поруч з нареченою стала принцеса Анна.

Власьєв від особи царя попросив у Мнішха доньчиної руки і батьківського благословення. Потім один за одним виступали з промовами литовський канцлер Лев Сапега (від особи короля), сенатори, єпископ Мацийовський. Нарешті заспівали «Veni Creator». Усі, крім православного Власьєва і протестантки принцеси Анни, вклякли на коліна. Мацийовський спитав царського представника:

— Чи не давав цар обіцянки комусь іншому?

Власьєв знизав плечима й відповів:

— Хіба ж я знаю? Государ з цього приводу нічого мені не казав.

Єпископ, Марина, Анна і всі присутні заклякли на місці. А посол, поміркувавши, після хвилинної паузи розважливо додав:

— Якби він обіцяв іншій, то не посилав би мене сюди.

Коли настав час обмінятись обручками, Власьєв вийняв зі скриньки перстень з великим діамантом і подав Мацийовському. Єпископ надів його Марині на палець. А до Марининою персня посол не доторкнувся — прийняв його одразу в скриньку. Руки наречених мали зв'язати єпитрахиллю, але царський представник заявив, що не сміє торкатися царициної руки холопською голою рукою. Знайшли якусь хустину, він обгорнув свою руку, і нарешті церемонія була завершена.

Всі перейшли до бенкетної зали. Сорок чоловіків з московського посольства урочисто внесли царські подарунки, які приймала бабця Марини. За іконою Святої Трійці в золоті й коштовному камінні слідували Нептун і Діана на золотому олені; годинник з сурмачами; ще один механічний годинник з чорного дерева зі слоном-циферблатом, довкола якого ру-

хались по колу різні фігурки; дивовижні крилаті звірі; коштовне каміння, прикраси, перлини завбільшки з волоський горіх; парча, оксамит...

Царського посла і Марину посадили за один стіл з королем. Власьєв ухилився від миття рук, аби не мити їх тією ж водою і не витирати тим самим рушником, що й цариця. Зрештою, він все одно нічого не їв, бо «не гоже холопам за одним столом з царицею їсти». Виголошувались вівати. Сам Зигмунд пив за здоров'я государині, знявши шапку і навіть трохи підвівшись. Мнішех нагадав Марині, що вона мусить випити за здоров'я царя. Вона підвелася й виголосила тост. Власьєв пив стоячи з іншого бокала (бо знову ж таки «не гоже»), а потім «бив чолом» цариці. Марина теж нічого не їла: їй було соромно за царського замітника. А той вважав бучне святкування під час посту неприпустимим, а поведінку короля — пихатою,

і всіляко старався обстояти гідність свого монарха і майбутньої монархині.

Танці відкрили король з царицею. Наступним з нею мав танцювати замісник царя. Але Власьєв знову «не смів» доторкнутися до неї, і сп'яніла Марина почала веселитися сама. Трохи згодом Мнішех нагадав, що новоявлена цариця мусить подякувати Зигмунду, і разом з донькою впав до ніг короля. Але той, на відміну від Мнішха, дотримався етикету: підвівся, підняв царицю і, на мить скинувши капелюха, виголосив промову. Говорив довго й натхненно про те, що тепер стосунки між двома державами стануть ще міцнішими, що Марині слід пам'ятати польські звичаї та виховувати своїх дітей у страху Божому і дружньому ставленні до поляків. На завершення знову зняв капелюха і благословив Марину. Та заплакала і вдруге разом з воєводою кинулася до його ніг.

Власьєв образився кляканням московської цариці до ніг Зигмунда, але йому пояснили, що, доки Марина перебуває на території Речі Посполитої, залишається підданою її короля. Потім царського посла на знак особливої поваги відвезли до посольства в королівській кареті. Його московський почет перепився; дехто аж наступного дня помітив пропажу шапки чи кинджала і, звісно, звинуватив у цьому поляків. Власьєв дипломатично залагодив інцидент.

Десять днів пробула Марина у Кракові. Приймала вітання, робила візити; була присутньою на урочистому нагородженні єпископа Мацийовського кардинальським саном і капелюхом. Потім її відвезли у приміський маєток кардинала: король одружувався другим шлюбом на Констанції Австрійській, сестрі своєї померлої дружини, а московській цариці краще було уникнути суперечок щодо етикету — «порядку першости ходи на церемонії».

Царський секретар Іван Бучинський, приїхавши до Кракова, передав Марині подарунки та дивну інструкцію: як має поводитися цариця. Відтепер її мусили називати найяснішою і вшановувати на державному рівні. Це було незвично, але приємно. Але далі йшли заборони: вона не могла їсти ні з ким, крім батька й матері чи наближеної шляхтянки, і за столом неодмінно мали прислужувати чашники; не мусила виходити з дому ні з ким, крім сандомирського воєводи, його найближчих родичів-чоловіків чи царського секретаря; а ще чомусь не могла прикрашати волосся. Останнє її здивувало найбільше. Дві перші заборони можна було пояснити побоюванням за її життя, але хіба ж їй чи комусь іншому зашкодять прикраси в її волоссі? Справді якась дикунська країна...

А ще Дмитрій писав, що сподівається якнайшвидше побачити найяснішу царицю-дружиноньку ненаглядну. Але Мніших не поспішав. Він залишився у Кра-

кові залагоджувати свої справи, а цариця повернулась до Ляшок Мурованих. Почалися збори в далеку дорогу. Невідомість вабила й лякала. Тяжко було на душі, дратували охоронці: жодного кроку без них не можна було ступити, навіть попроситися з улюбленими місцями як слід не дали. А серце стискало передчуття, що вона ніколи більше не побачить Стрв'яж... небо над муром... місяць над вежею... вибоїсту бруківку дитинця... кульбабки на замковій горі... липову алею...

2 березня за Мариною назавжди зачинилась замкова брама.

4

Щарицин поїзд поволі рухався в напрямку кордону. Вдень сніг уже підтавав, а до ранку вкривався кригою, і коні ковзались на второваному шляху. Сандомирського воєводу супроводжували родичі: син Станіслав, брат Ян, племянник Павел, Зигмунд і Павел Тарли,

брати Стадницькі, конюші, кухарі, чашники, гусари, — всього 445 осіб. Окремо їхали двори Костянтина Вишневецького і коронного маршалка Адама Вольського. Марину оточували жінки: гофмейстрина Барбара Казановська, Гербуртова, Хмельовська, Тарлові. Усім її двором (251 особа) керував гофмейстер Мартин Стадницький.

Їхали послы королівські Миколай Олесницький, Александр Г'осєвський, нунціїв — ксьондз Каспар Савицький, а також семеро бернардинців. Кількість людей в обозі дорівнювала кількості коней — близько двох тисяч. Мандрівників супроводжував спеціально найнятий Станіславом Мнішхом оркестр із двадцяти музикантів; довкола купчилися східні торговці. Дорогою приєднався Афанасій Власєв з московським посольським двором.

Марина їхала в кареті з гофмейстриною Казановською і чорною кицькою Касею (Кассандрою) — донькою Розалінди.